
PRAŽSKÉ SOCIÁLNĚ VĚDNÍ STUDIE

PRAGUE SOCIAL SCIENCE STUDIES

**ASPIRAČNÍ ÚROVEŇ, VÝKONOVÝ MOTIV A VNÍMANÉ SEBEUPLATNĚNÍ
JAKO PSYCHOLOGICKÉ FAKTORY VÝKONNOSTI VE SPOLEČENSKÝCH
PODMÍNKÁCH**

2005

Jaromír Janoušek

Psychologická řada PSY-005

★
★
★
★ ★ ★ ★ ★
★ ★
★
★ **ROZVOJ ČESKÉ SPOLEČNOSTI V EU**
★ **VÝZVY A RIZIKA**

Fakulta sociálních věd UK / Faculty of Social Sciences, Charles University

Filozofická fakulta UK / Faculty of Arts, Charles University

Text prošel recenzním řízením.

Studie vznikla v rámci výzkumného záměru MSM0021620841
Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika.

Copyright © **Jaromír Janoušek 2006**

ISSN 1801-5999

Aspirační úroveň, výkonový motiv a vnímané sebeuplatnění jako psychologické faktory výkonnosti ve společenských podmínkách

JAROMÍR JANOUŠEK, FILOZOFICKÁ FAKULTA UK

Abstract

Some distinguished psychological concepts and knowledge of performance and efficiency are analyzed: the level of aspiration by K. Levin and F. Hoppe and others, the achievement motive by D. McClelland, J. Atkinson and others, the perceived self-efficacy by A. Bandura. The explanation of transition from individual to social processes as given by these conceptions is considered. The question is propounded which psychological processes are precondition of sustainable development. The securance of sustainable development is considered to be the attainment too.

Keywords: level of aspiration, achievement motive, perceived self-efficacy, sustainable development as the attainment

KONTAKT NA AUTORA A PODĚKOVÁNÍ

jaromir.janousek@ff.cuni.cz

Aspirační úroveň, výkonový motiv a vnímané sebeuplatnění jako psychologické faktory výkonnosti ve společenských podmínkách

1. ÚVOD

Při objasňování psychologických problémů výkonové společnosti v podmínkách globalizace vyvstává otázka, jak propojit výklad celospolečenských procesů s výkladem psychických procesů a sociálních aktivit jedince. K tomu je účelné využít a zároveň přezkoumat hlavní poznatky, k nimž dospěl základní psychologický výzkum lidské výkonnosti. Účelnost jejich využití vyplývá z toho, že jde o poznatky v jistých mezích značně spolehlivé. Obsahují, někdy explicitně, většinou ovšem jen implicitně, přechody od individuální k sociální problematice a jejímu řešení. Nutnost přezkoumání těchto výzkumů je dána tím, že byly získány laboratorním experimentem nebo v historicky odlišných přirozených podmínkách, než jsou podmínky dnešní. Předmětem našeho výkladu a přezkoumání jsou tři významné fenomény, které mezi sebou do jisté míry souvisejí. Jde o aspirační úroveň, výkonový motiv a vnímané sebeuplatnění.

2. ASPIRAČNÍ ÚROVEŇ

Prvním fenoménem z hlediska časové posloupnosti jejich výzkumu je aspirační úroveň. Byla zkoumána v Lewinově škole nejprve v Německu (srv. Hoppe, 1930), potom v USA (Lewin et al., 1944). Aspirační úroveň je rovina výkonu, kterou si proband vnitřně stanovuje k dosažení při vykonávání určitého úkolu. Obvykle jde o úkol středního stupně obtížnosti nebo se volí úkoly různého stupně obtížnosti. Fungování aspirační úrovně má čtyři fáze. V první fázi je proveden výchozí výkon. V druhé fázi má proband na základě zkušenosti se svým výkonem v prvním pokusu odhadnout rovinu svého výkonu při následujícím pokusu. Stanoví si tak aspirační úroveň týkající se dalšího výkonu. V třetí fázi se vykoná další pokus. Ve čtvrté fázi reaguje proband na tento nový výkon pocitem úspěchu či neúspěchu spojeným se sebehodnocením.

V celém procesu fungování aspirační úrovně je tak obsaženo několik komponent. Jsou to: rozdíl cílů mezi první a druhou fází, rozdíl ve výkonu mezi první a třetí fází, rozdíl mezi aspirovaným výsledkem v druhé fázi a dosaženým výsledkem ve třetí fázi, a posléze ve čtvrté fázi pocit úspěchu či neúspěchu v reakci na rozdíl mezi druhou a třetí fází. Specificky aspirační úrovně se týkají všechny uvedené komponenty kromě druhé. Výkon závisí jednak na subjektivně vnímané obtížnosti úkolu, jednak na aspirační úrovni, kterou si proband stanovil. Pocit úspěchu či neúspěchu závisí na tom, zda bylo aspirační úrovně při novém výkonu dosaženo či nikoliv. To se však projevuje hlavně u úkolů subjektivně vnímaných jako středně obtížné. U velmi snadných nebo velmi obtížných úkolů nemá úspěch či neúspěch takový sebehodnotící efekt. Při tom vystupují mezi probandy individuální rozdíly. Objektivně stejný výkon může být vnímán jedním probandem jako úspěch a jiným probandem jako neúspěch.

Vyjádřeno lewinovskými koncepty valence a subjektivní pravděpodobnosti výsledná valence kterékoliv roviny obtížnosti se rovná sumě valence úspěchu násobené subjektivní pravděpodobností úspěchu, zmenšené o valenci neúspěchu násobené subjektivní pravděpodobností neúspěchu. Aspirační úroveň je potom tou rovinou obtížnosti, která má nejvyšší výslednou pozitivní valenci. Subjektivní zážitek úspěchu či neúspěchu je tak determinován relací individuálního výkonu k rovině aspirace, a ne pouze absolutně dosaženými výsledky.

Aspirační úroveň souvisí s očekáváním (expectancy). Jak však ukázal L. Festinger již v roce 1942 (srv. Olson et al., 1996, s. 212), úroveň aspirace je obvykle vyšší než očekávání samo o sobě. To znamená že lidé obvykle „chtějí“ více než co racionálně očekávají.

Proces fungování aspirační úrovně se může opakovat. Úspěch a neúspěch v předchozím procesu ovlivňuje zpravidla stanovení aspirační úrovně v dalším procesu. Úspěch obvykle vede ke zvýšení následující aspirační úrovně, neúspěch k jejímu snížení, přičemž intenzita úspěchu či neúspěchu tento efekt zvýrazňuje. Trvalé stanovování vyšší či nižší úrovně aspirace, než byl předtím dosažený výkon, je potom trvalým individuálním rysem daného probanda. Protože však pocit úspěchu či neúspěchu se projevuje u úkolů subjektivně vnímaných jako středně obtížné, lze předpokládat, že zvyšování či snižování aspirační úrovně má obecně vzato (nebereme zde v úvahu patologické případy) své limity a nevede k extrémům.

Při ovlivňování aspirační úrovně, jak ukazuje H. Heckhausen (srv. Heckhausen, 1991, s. 148), může působit řada jak intraindividuálních, tak skupinových faktorů. K intraindividuálním faktorům patří např. míra osobního významu úkolu pro jedince nebo nereálná přání místo realistického očekávání aj. Jako skupinové faktory mohou působit konflikt mezi standardní normou výkonu referenční skupiny a individuální normou výkonu, přítomnost, prestiž a chování experimentátora nebo publika aj. Pod vlivem takových faktorů může docházet k rozštěpení aspirační úrovně na veřejně a soukromě zastávanou.

Celkově a stručně řečeno, u aspirační úrovně lze vidět následující momenty přechodu k širší sociální problematice:

- Sdělování vlastní aspirační úrovně druhému člověku, při experimentu experimentátorovi.
-

- Interindividuální rozdíly ve vnímání výkonu a ve zvyšování či snižování aspirační úrovně.
- Rozdíly mezi skupinovými a individuálními standardy výkonu.
- Vliv experimentátora a publika na aspirační úroveň.
- Rozdíl mezi proklamovanou a vnitřní aspirační úrovní.
- Již zde se ukazuje, že výkon nelze redukovat na pouhou produktivitu.
- Motivace k výkonu je v aspirační úrovni implicitně obsažena, není tu však explicitně vyjádřena

3. VÝKONOVÝ MOTIV

Motivace k výkonu byla explicitně vyjádřena jako potřeba výkonu (need achievement) u H. A. Murraye v práci *Explorations in personality* (srv. Woodruff, 1994, s. 9). Do potřeby výkonu H. Murray zahrnoval (srv. Heckhausen, 1991, s. 199) dokázat něco obtížného, zvládnout fyzické objekty, lidské bytosti či ideje, učinit to co nejrychleji a co nejsamostatněji, překonat překážky a dosáhnout vysokého standardu, překonat sám sebe, být rivalem druhých a předčít je, zvýšit sebenáhled úspěšným uplatněním talentu. Jak vyplývá z této charakteristiky, sociální aspekt je tu zastoupen zejména soupeřením s druhými.

Systematicky se věnovali výkonovému motivu (achievement motive) D. C. McClelland, J. W. Atkinson, R. A. Clark a R. A. Lowell (srv. McClelland et al., 1953). H. Heckhausen (srv. Heckhausen, 1991, s. 199) vidí to nejpodstatnější v jejich pojetí v dosahování standardu excellence a sám sem zahrnuje dělat něco co nejlépe či lépe než dříve nebo lépe než jiní. V nejčistší podobě to podle něho znamená, že kvantita a kvalita výkonnosti (performance) je cílem sama o sobě, a to buď proto, že to vyžadují okolnosti, nebo protože to člověk vnímá jako závazek, či že chce prokázat svou excelentnost.

Jsou zde zajisté také různé druhy podcílů, jako je získání uznání či materiální odměny. To podstatné se však vždy týká požadavků na výkon, které aktér přijímá jako zavazující, a chce je splnit. V této Heckhausenově charakteristice výkonového motivu či v širším smyslu motivace jsou, jak je zřejmé, vyjádřeny sociální aspekty velmi zřetelně.

Podle D. C. McClellanda et al. výkonově orientovaná aktivita začíná uvnitř osoby potřebou dosáhnout určitého cíle a je doprovázena anticipací úspěchu nebo neúspěchu. Aktivita zaměřená na cíl může uspět, nebo neuspět. Jiní mohou poskytnout pomoc při dosahování cíle. Co brání dosažení cíle mohou být vnější překážky nebo osobní nedostatky. To může vést stejně jako úspěch či neúspěch k pozitivním nebo negativním osobním stavům.

Základní metodou k zjišťování výkonové motivace byla analýza příběhů, které produkovali probandi jako reakci na obrázky tematicko-apercepčního testu nebo na obrázky podobné. Tato analýza, doplněná dotazníky, usilovala o pokrytí co

největšího množství komponent, o kterých bylo možné předpokládat, že patří k výkonové motivaci. Patří sem úkolová orientace, kladné postoje vůči problémům, působení efektu Zeigarnikové, preferování středního rizika, soupeřivost a přání pracovat samostatně, spíše se zaměřovat na vlastní cíle než na cíle skupinové. (podle Woodruff, 1994.)

D. C. McClelland sám se zabýval později výkonovou motivací celé společnosti (achieving society), respektive celých velkých populačních skupin (srv. McClelland, 1961, a Heckhausen, 1991). Inspirací mu bylo pojetí protestantské etiky Maxe Webera. Podle tohoto pojetí původní průmyslová revoluce vznikla na základě aktivní pracovní etiky a ta měla zase kořeny v reformačním učení, zejména kalvinistickém učení o predestinaci.

D. McClelland předpokládal následující psychologickou souvislost. Výchova dětí v duchu protestantské etiky zdůrazňuje nezávislost a osobní odpovědnost. To vede k vývoji vysokého výkonového motivu, který zase stimuluje zvýšenou podnikatelskou aktivitu. Tato aktivita vede k urychlenému ekonomickému rozvoji s trvalým reinvestováním kapitálových zisků a s využíváním technologických inovací. Pro srovnávání protestantských a jiných zemí užil jako index spotřebu elektrické energie na obyvatele přičemž bral v úvahu rozdíly mezi zeměmi v přírodních zdrojích. Ekonomický index jednotlivých zemí srovnával s národní motivací těchto zemí, tak jak je vyjádřena v jejich literatuře, zejména v čítankách pro třetí třídu. Přitom šlo o čítanky pro povinnou školní docházku v příslušných zemích. Na základě historické analýzy předpokládal projev národní motivace v ekonomické oblasti s odstupem desítek let. D. McClelland zjistil pro rok 1950 mezi protestantskými a jinými zeměmi v souladu se svým pojetím významné rozdíly. Na základě pozdějších terénních výzkumů u indických podnikatelů však připouští možnost, že i osoby s původní nízkou potřebou výkonu, pokud byly vedeny ke zvýšení svých aspirací, mohly později úspěšně rozvíjet svou ekonomickou aktivitu.

McClellandovo pojetí výkonové motivace bylo kritizováno v různých směrech. Někteří autoři poukazovali na nízkou reliabilitu a spornou validitu tematicko-apercepční analýzy. Jiní zdůrazňovali, že metoda analýzy výkonové motivace nepřináší signifikantní výsledky u žen. Také ekonomický index spotřeby elektrické energie byl považován za příliš úzký. Přesto výzkum výkonové motivace pokračoval i nadále, přičemž se projevoval posun od metody analýzy příběhů v reakci na obrázky k dotazníkovým metodám. (Srv. Woodruff, 1994, s. 10.) Výzkumy se zároveň rozšířily, například o reflexi povahy výkonu u probandů, o atribuci příčin výsledků a podobně.

Z hlediska našeho problému je třeba ocenit, že D. McClelland dovedl psychologickou analýzu výkonové motivace až do sociálně ekonomické roviny. Nedostatkem je podle našeho názoru to, že provádí jednoduchou paralelu mezi výkonovou motivací jedince a výkonovou motivací celé země, respektive velké populační skupiny. Zprostředkující vazby mezi výkonovou motivací jedince a výkonovou motivací společnosti nejsou brány v úvahu, i když jsou k tomu, jak jsme viděli, v jeho koncepci předpoklady.

Důležitý krok dále v tomto směru učinil J. W. Atkinson ve stati o motivačních

determinantách rizikového chování, která vyšla v roce 1957, tedy po společné práci o výkonovém motivu z r. 1953, ale před zmíněnou samostatnou prací McClellandovou o výkonové společnosti z roku 1961 (srv. Berkowitz, 1969, s. 80).

J. Atkinson vyšel z předpokladu, že jedincova tendence dosáhnout úspěchu v práci na určitém úkolu je funkcí nejméně tří faktorů: 1) motivu dosáhnout úspěch, což je motiv pro daného jedince charakteristický, stabilní a projevující se v jeho chování v každé situaci, 2) odhadovaného úspěchu v takové činnosti, a 3) incentivní hodnoty úspěchu v takové činnosti. Společný výsledek těchto faktorů je největší, když je úkol považován za středně obtížný.

Z toho plyne, že když je osoba konfrontována s množinou možných aktivit, lišících se mezi sebou různou vnímanou pravděpodobností výsledků, bude se angažovat v aktivitě se střední pravděpodobností úspěšného výsledku. To však podle J. Atkinsona platí potud, pokud motivace osoby je obecně orientována na získání úspěchu. Hodnota úspěchu je nepřímo úměrná pravděpodobnosti úspěchu v dané činnosti. Pokud je u dané osoby naopak silnější motiv vyhnout se neúspěchu, jde o odlišný proces. Hodnota neúspěchu je přímo úměrná pravděpodobnosti úspěchu v dané činnosti. Jak ukazuje H. Heckhausen, každodenní zkušenost potvrzuje, že pocit úspěchu roste, když pravděpodobnost úspěchu klesá. Pocit neúspěchu zase roste, když vnímaná obtížnost úkolu klesá. (Srv. Heckhausen, 1991, s. 152.)

J. Atkinson tak prohloubil lewinovské pojetí aspirační úrovně tím, že koncept valence nahradil motivem dosáhnout úspěchu a incentivní hodnotou úspěchu, a ukázal tak závislost aspirační úrovně na motivaci. Zároveň rozšířil McClellandovo pojetí výkonové motivace tím, že vedle motivu dosáhnout úspěchu zavedl samostatný a zároveň komplementární motiv vyhnout se neúspěchu. V souladu s tím doplnil po metodologické stránce McClellandovo zjišťování výkonové motivace s pomocí tematicko-apercepčního testu užitím testu úzkostnosti pro zjišťování motivace vyhnout se neúspěchu. (Srv. Berkowitz, 1969, s. 81.) Rozdíly v míře výkonové motivace a v míře úzkostnosti vystupují podle J. Atkinsona i jako trvalé rozdíly osobnostní. Aktuální riskování je tak ovlivněno jak subjektivně vnímanou obtížností úkolu, tak interindividuálními rozdíly.

Které momenty přechodu k širší společenské problematice můžeme vidět v Atkinsonově koncepci? Podle našeho názoru je to větší přiblížení každodenním reálným aktivitám lidí tím, že se zavádí stejně významný motiv vyhnout se neúspěchu jako je motiv dosáhnout úspěchu. To platí z hlediska aktuální situace i z hlediska rozdílů mezi lidmi. Dále sem patří zavedení incentive úspěchu a neúspěchu, čímž se otevírá možnost k jejich společensky obsahové charakteristice. Konečně je to zřetel k riskování jako rysu společenských aktivit s různou motivací. Otevírá se tak možnost odкрыt společenské podmínky a společenský efekt riskování.

4. VNÍMANÉ SEBEUPLATNĚNÍ

Současným vlivným přístupem k výkonnosti je teorie vnímaného sebeuplatnění (perceived self-efficacy) A. Bandury. (O celkové sociálně kognitivní teorii A. Bandury srv. Janoušek, 1992.) A. Bandura vymezuje vnímané sebeuplatnění jako víru lidí ve vlastní schopnosti organizovat a provádět aktivity, které jsou potřebné k dosažení daných výsledků. (Srv. Bandura, 1997, s. 3. Zde je potřebná terminologická poznámka. V české literatuře buď nebývá self-efficacy překládána vůbec a užívá se anglický termín, nebo bývá překládána jako sebeúčinnost, což je sice překlad doslovný, ale v češtině neobvyklý. Samotná účinnost by vyhovovala, ale vazba na subjekt není vhodně vyjádřena. Dáváme proto přednost termínu sebeuplatnění, který jazykově vyhovuje, i když má i širší konotace. Kdybychom chtěli zůstat u termínů původem cizích, avšak v češtině zdomácnělých, tak by asi nejpřesnější překlad mohl být „percipovaná autoefektivnost“).

Moment zaměřenosti na dosažení cíle, který je tu obsažen, připomíná aspirační úroveň. Tím se však vnímané sebeuplatnění nevyčerpává. Patří sem i uplatnění, efektivnost, efficacy. A. Bandura tím rozumí generativní schopnost (capability), v níž dílčí kognitivní, sociální, emocionální a behaviorální dovednosti (subskills) musí být organizovány a efektivně řízeny, aby sloužily nesčetným účelům (srv. Bandura, 1997, s. 36n.). Nestačí mít dílčí dovednosti, je třeba být schopen je integrovat do vhodných proudů činností a dobře je provádět v obtížných podmínkách.

Efektivní fungování vyžaduje jak dovednosti, tak víry (beliefs) v jejich dobré uplatnění. Víry jsou klíčovým faktorem v generativním systému lidské kompetence. Lidské kompetence se projevují v rozmanitých formách. Konkrétní vzorce kompetencí jsou produktem přirozené vybavenosti, sociokulturních zkušeností a příznivých okolností. Víra ve vlastní schopnosti ovlivňuje vývoj a psychosociální fungování během života. Je tak zřejmé, že vnímané sebeuplatnění je mnohem osobnostně komplexnější jev než aspirační úroveň. A. Bandura přitom však odlišuje vnímané sebeuplatnění od sebeoceny (self-esteem). Vnímané sebeuplatnění se týká usuzování o osobních schopnostech, kdežto sebeocena se týká usuzování o vlastní hodnotě (self-worth). (Srv. Bandura, 1997, s. 8.) Na druhé straně, podobně jako u aspirační úrovně, jsou v očekávání vnímaného sebeuplatnění mezi lidmi rozdíly.

Ve vnímaném sebeuplatnění je obsažen i moment podobný výkonovému motivu. Můžeme jej vidět ve víře, že člověk může dosáhnout toho, o co usiluje. A. Bandura považuje ovšem vnímané sebeuplatnění za komplexnější, než je motivace. Víry v sebeuplatnění regulují lidskou činnost prostřednictvím čtyř hlavních procesů. Jsou to procesy kognitivní, motivační, afektivní a selektivní. Tyto procesy přitom působí obvykle v souladu a ne izolovaně.

Pokud jde speciálně o motivaci, A. Bandura rozlišuje tři druhy kognitivních motivátorů. Dva z nich působí anticipačně – to jsou uvědomované cíle a očekávané výsledky. Třetí působí retrospektivně, jsou to vnímané příčiny úspěchu a neúspěchu. (Srv. Bandura, 1997, s. 123.) Retrospektivní usuzování na příčiny

úspěchu a neúspěchu jsou předmětem atribuční teorie, očekávané výsledky jsou hlavně předmětem zájmu teorie očekávaných hodnot (expectancy – value – theory), uvědomovanými cíli se zabývá zejména teorie cílů. Tyto teorie A. Bandura podrobně rozebírá. O výkonovém motivu se jen zmiňuje v souvislosti se zařazením J. Atkinsona do teorie očekávaných hodnot. (Srv. tamtéž, s. 125.) D. McClellanda zmiňuje pouze v souvislosti s teorií sociálního usuzování. (Srv. tamtéž, s. 114.)

Výkonnost je však v centru Bandurovy pozornosti. Víry v uplatnění, efektivnost vstupují podle něho do všech typů výkonů, dokud se nestanou rutinními vzorci. Komplexní pohled Bandurův na výkonnost umožňuje propojit její různé aspekty a zároveň nastolit problematiku jejich terminologického označení.

Bandurovo schéma je zhruba toto: osoba se na základě svých věr v uplatnění, efektivnost (efficacy beliefs), chová či je činná, přičemž její chování či činnost ovlivňuje očekávání výsledků (outcome expectancies) ať fyzických, sociálních či v oblasti sebehodnocení. Chování či činnost vedou k výsledkům (outcomes). Přitom výsledky nejsou zcela odděleny od činností. To, jak se člověk chová, široce determinuje výsledky, o nichž získává zkušenost. (Srv. Bandura, tamtéž, s. 17.)

Přidejme k tomu pojmově terminologickou úvahu. Podle A. Bandury výkon (performance) v konvenčním pojetí znamená splnění či udělení něčeho. Výsledek (outcome) je něco, co následuje jako výsledek činnosti. Stručně řečeno, výsledek (outcome) je důsledek výkonu (performance), ne výkon samotný. K tomu dodejme, že performance vyjadřuje podle kontextu jak výkon, tak vykonávání i výkonnost. Existují např. různé systémy hodnocení či oceňování výkonnosti – performance appraisal. V Bandurových definicích vnímaného sebeuplatnění se kromě těchto pojmů a termínů vyskytují i další.

Uvedme tyto definice v angličtině. „Perceived self – efficacy refers to people’s beliefs in one’s capabilities to organize and execute the courses of action required to produce given attainments”. (Srv. Bandura, 1997, s. 3.) „Perceived self – efficacy is a judgment of one’s capability to organize and execute given types of performances, whereas an outcome expectation is a judgment of the likely consequence such performances will produce.” (Srv. Bandura, 1997, s. 17.) Setkáváme se tu kromě performance a outcome expectation v dříve uvedených významech také s pojmem a termínem capability, což překládáme jako schopnost, a dále s termínem attainment. Překládáme jej jako dosažení cíle. Blízký termín a pojem achievement A. Bandura nepoužívá. Zde vzniká otázka, zda achievement, používaný u D. McClellanda a J. Atkinsona, je oprávněně překládán jako výkon. Tuto otázku necháváme otevřenou.

Vraťme se k vlastnímu problému vnímaného sebeuplatnění. A. Bandura jej uplatňuje v rozmanitých oblastech společenské praxe, mimo jiné na pracovní aktivitu člověka. Poukazuje přitom na to, že práce není zcela soukromou věcí, že strukturuje značnou část sociálních vztahů lidí. (Srv. tamtéž, s. 422.) Proto věnuje pozornost i vnímanému kolektivnímu sebeuplatnění.

Vnímané kolektivní sebeuplatnění vymezuje jako skupinově sdílenou víru ve společné (conjoint) schopnosti organizovat a provádět aktivity, které jsou potřebné k dosažení daných výsledků. (Srv. tamtéž, s. 477.) Až potud se jeví i u A. Bandury prostý paralelismus mezi individuálním a společenským procesem, zde mezi

vnímaným individuálním a vnímaným kolektivním sebeuplatněním. Avšak A. Bandura jde dále, nastiňuje souvislost mezi osobním uplatněním, efektivností, kolektivním uplatněním a sociální změnou. Silný smysl pro osobní uplatnění, efektivnost, je podstatný pro úspěšnou adaptaci a změnu bez ohledu na to, zda je dosahována individuálně nebo členy skupiny, kteří nasazují své osobní schopnosti pro nejlepší kolektivní využití. (Srv. tamtéž, s. 25.) Protože sociální inovátoři a reformátoři se setkávají s překážkami, musí mít pevnou víru ve své uplatnění, efektivnost, aby dosáhli sociální změny prostřednictvím kolektivního úsilí.

A. Bandura se vyjadřuje i k současným globálním a společenským změnám. Komputerizované technologie a síly globálního trhu restrukturuje a přemísťují pracovní aktivity, na nichž lidé životně závisejí. Dochází k extenzivní globalizaci lidské vzájemné závislosti. Nová dimenze změn vyžaduje zásadní řešení sociálních problémů. To, aby změny měly žádoucí charakter, může být dosaženo pouze sjednoceným úsilím lidí, kteří mají dovednosti, smysl pro kolektivní uplatnění, efektivnost, a incentivy k utváření svých budoucích životních podmínek. (Srv. tamtéž, s. 520.) Klasický psychologický výzkum výkonnosti dosahuje tak zřejmě v díle A. Bandury nejbliže k sociální problematice a otázkám jejího řešení.

ZÁVĚR

Původní společenskoekonomický vývoj, existující od počátku novověku a akcelerující zejména v první polovině 20. století, byl charakterizován lineárním narůstáním generalizace trhu, průmyslovou revolucí, dělbou práce a diverzifikací pracovních rolí, smluvními vztahy oproti vztahům přirozeným, pojetím pokroku jako nepřetržitého vývoje k lepšímu, přednostním rozvojem výroby před ekologickými hledisky a řadou dalších rysů.

Podstatná změna v těchto procesech, reflektovaná jako přechod ke společnosti postindustriální, případně postmoderní, informační, rizikové, přináší jako hlavní problémy nepřehlednost kauzálních vazeb, prolínání rolí konzumenta a producenta, nedůvěru k racionálnímu uvažování, ohroženost ekologickými katastrofami, odmítání předvídatelného pokroku, přebujelost urbanizace aj.

Zároveň jsou reflektovány nové role informací, médií a informačních technologií, význam využívání volného času, decentralizace, proporcionalita respektující ekologii, nutnost morální inspirace aj. Globalizace tyto problémy i nutnost jejich řešení umocňuje.

Nároky na výkonnost v soudobé společnosti trvají. Často, ne-li ve většině případů, je pojmána tradičním způsobem, tj. jako nutnost kontinuálního zvyšování výkonu a z toho vyplývající požadavky na jedince. V rodině ctižádostiví rodiče očekávají co nejvyšší výkon dítěte. Často tímto směrem působí tlak médií. Přesto na základě kritické reflexe i životní nezbytnosti se hledá a někde i rýsuje nové pojetí výkonu a výkonnosti. Základní charakteristiku tohoto pojetí lze vidět v tom, že udržení rozvoje, respektive dosahování trvale udržitelného rozvoje je samo výkonem, respektive výkon a výkonnost předpokládá. To ovšem znamená, že výkon nelze redukovat na prostou produktivitu. Zahrnuje motivační sepětí růstu produktivity se zabezpečováním sociálních jistot, péče o zdraví a kulturních

možností. Jinak řečeno, dosahování výkonu předpokládá ohled na sociální, ekologické, kulturní a další aspekty a na druhé straně je těmito aspekty podmiňováno. Takové pojetí výkonu a výkonnosti vyžaduje i upřesnění trvale udržitelného rozvoje jakožto jeho orientace. Tento rozvoj má sice také nárůstovou, kumulativní stránku, ale zároveň a především jde o vnitřní obohacování člověka. Z tohoto hlediska je třeba přezkoumat, které dosud zjištěné psychologické procesy zůstávají v platnosti, které se modifikují a které ustupují do pozadí. Kromě toho je nutné zjistit, zda vystupují psychologické procesy nové, a pokud ano, v čem spočívají.

LITERATURA

- ATKINSON, J. W. *Motivational determinants of risk-taking behavior*. In: *Psychological Review*, 64, 1957, str. 359 – 372.
- BANDURA, A. *Self-efficacy. The exercise of control*. New York: Freeman and Co, 1997
- BERKOWITZ, L. *Social motivation*. In: G. Lindzey, E. Aronson, *The Handbook of social psychology*. Second edition. Volume three. The individual in a social context. Reading, Addison – Wesley, 1969, str. 50 – 135.
- HECKHAUSEN, H.: *Motivation and action*. Translator P. Leppmann. 2. Auflage. Berlin: Springer, 1991.
- HOPPE, F. *Untersuchungen zur Handlungs – und Affektpsychologie*. IX. Erfolg und Misserfolg. In: *Psychologische Forschung*, 13, 1930, str. 1 – 63.
- JANOŮŠEK, J. *Sociálně kognitivní teorie Alberta Bandury*. In: *Československá psychologie*, XXXVI, č. 5, 1992, str. 385 – 398.
- LEWIN, K.; DEMBO, T.; FESTINGER, L.; SEARS, P. S. *Level of aspiration*. In: J. McHunt (ed.), *Personality and the behavior disorders*. Vol. 1. New York: Ronald Press, 1944, str. 333 – 378.
- MCCLELLAND, D. C.; ATKINSON, J. W.; CLARK, R. A.; LOWELL, E. L. *The achievement motive*. New York: Appleton – Century – Crofts, 1953.
- MCCLELLAND, D. C. *The achieving society*. Princeton: Van Nostrand, 1961.
- WOODRUFF, M. L. *Achievement need*. In: R. J. Corsini (Ed.), *Encyclopedia of psychology*. Second edition. Vol. 1. New York: Wiley, 1994, 9.
- (font: Times New Roman 12)
-

PRAŽSKÉ SOCIÁLNĚ VĚDNÍ STUDIE / PRAGUE SOCIAL SCIENCE STUDIES

Psychologická řada

- 001 Straka J.. **Absurdity a sociální disrupce ve výkonové společnosti**
- 002 Bidlová E. **Příspěvek k dynamické diagnostice předškolních dětí**
Strnádková J..
- 003 Bidlová E. **Sociální dovednosti učitele a možnosti jejich rozvíjení**
Gillernová I. **pomocí videotréninku interakcí**

004	Šulová L.	Počátky řečového vývoje a specifický vliv mateřské a otcovské mluvy
-----	-----------	--

ASPIRAČNÍ ÚROVEŇ, VÝKONOVÝ MOTIV A VNÍMANÉ SEBEUPLATNĚNÍ JAKO PSYCHOLOGICKÉ FAKTORY VÝKONNOSTI VE SPOLEČENSKÝCH PODMÍNKÁCH

Jaromír Janoušek

Edice PSSS
Psychologická řada PSY-005

Redakční rada

Ilona Gillernová
Lenka Šulová
Jaromír Janoušek

Korektor

Stanislav Pscheidt

Vydavatel

FSV UK, Smetanovo nábřeží 6, Praha 1

Kontakt

veda@fsv.cuni.cz
